

СВЕДОЦИ ИСТОРИЈЕ

Архитектонско наслеђе Аустроугарског периода у Босни и Херцеговини
Аутора Јелене Божиф

У првом делу књиге аутор говори о градитељској делатности и градитељима, где је тачка 1 посвећена Организацији грађевинског одељења Земаљске владе Босне и Херцеговине (1878 - 1918). Поента је на истицању преображаја који је та делатност доживела, задацима који су остварени, сталном јачању и цивилизацијском напретку који се "мора позитивно оцењивати и високо вредновати". Све је то пропраћено хронолошким редоследом акција, уредби, наредби, задатака, корака који су предузети у организацији и извођењу изградње која остаје као трајно материјално сведочанство цивилизацијских и културних промена у Босни и Херцеговини на пољу градитељства.

Тачка 2 у фокус ставља "Технички клуб за Босну и Херцеговину (1896 - 1918)". Важност овог утицајног фактора добро је уочена од аутора. Као што се данас на прво место, као потенцијал развијеног друштва, ставља научни кадар, тако је у то време у Босни и Херцеговини струковно удружење имало свој изузетан значај и улогу.

Описана је и објашњена цела структура тог клуба, његова организација, статут, чланство, процедура деловања, руковођење, финансирање. Посебно су интересантни задаци које је Технички клуб, према статуту, себи поставио, што је детаљно елаборирано. Између осталог истичемо оцену аутора, да је "клуб од постављених задатака најпотпуније одговорио организовању јавних предавања и научних саопштења, чиме је значајно допринео остваривању прокламованог циља - популаризације и развоја науке, технике и уметности".

Следи тачка 3 која представља улогу и значај коју у то време има Техничка средња школа у Сарајеву, као најстарија средња школа ове врсте на Балкану. У ситуацији када је било 97% неписменог становништва у Босни и Херцеговини приоритетни задатак нове управе био је да се створи основа на којој би се градила политика развоја ове земље, при чему је оснивање Техничке средње школе, уз то, имало и практичан значај с обзиром на планиране радове за које је потребан стручни кадар. Школа је пролазила кроз разне тешкоће везане за испуњење циља њеног оснивања, па је престала и поново отворена на захтев Босанскохерцеговачког Сабора. У новим условима по завршетку Првог светског рата, не само да је наставила рад већ се, чак, и проширила. Писац, затим, прелази на истраживање опуса самих градитеља и њихових дела. Тако, у тачки 4 истиче се да у том контексту, својим квалитетом и бројем реализација доминира архитект Јосип Ванцаш, изузетна личност и стваралац широке културе и акције, чија дела су постала "неискључив темељац архитектуре Босне и Херцеговине, коју је повезао с нај-

напреднијим кретањима европске архитектонске мисли и формирао њен идентитет и у међународном кругу”.

У свом четрдесетпетогодишњем стваралачком деловању, дао је преко две стотине четрдесет пројеката и реализација у Босни и Херцеговини, Хрватској и Словенији. Од тога, далеко највећи број реализација оставио је у Сарајеву, за чију је изградњу и развој ве- зао готово цели свој радни век. Овде је Ванцаш извео и своје прве пројекте - катедралу и палату Земаљске владе, који ће, по писцу, до краја овог периода оста- ти два непревазиђена остварења у архитектонској продукцији Сарајева. Овим делима писац је посветио посебну пажњу као маркантном обележју града и сим- болима једног времена. Описан је детаљан историјат настајања ових дела, све до њихове реализације, уз обиље података како финансијске природе, тако и уз оцену самих архитектонских вредности.

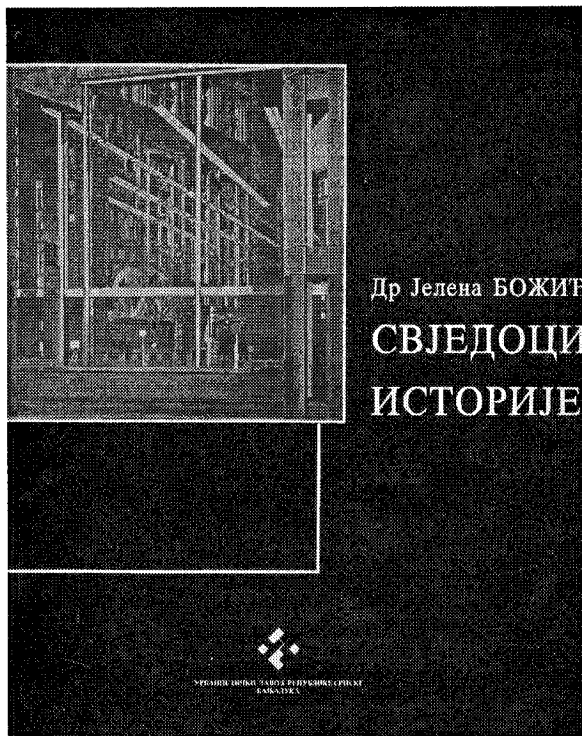
Вреди посебно истаћи ауторову оцену о овим делима, која, поред значаја који имају по својој на- мени, високом архитектонско-обликовном домету и урбанистичкој поставци, имају своју важност и као почетак Ванцашеве пројектантске делатности у оквирима истори- јских стилова, у којим, поред средњоевропских неостилова, налази- мо и реализацију у тзв. “оријенталном слогу” који се јавља као осо- беност овог поднебља. Како је стваран тај нови стил, односно, ње- гово увођење, аутор је сликовито описао и објаснио, како на ова два примера, тако, и кроз бројна друга остварења чији су пору- чиоци били црква и држава.

Овде је интересантно навести и примере других инвеститора који су ангажовали Ванцаша. То је углавном буржоазија, најпре страна а онда и домаћа. Тако су никле бројне куће по пројектима Ванцаша, “различите стилске и архитектонско-декоративне обраде, али, са зајеничком општом карактеристиком профане архитектуре успона и цвата грађанства ране капиталистичке епохе, да свака кућа, била мала или велика, увек има уличну фасаду палате”.

Иначе, подручје стамбене архитектуре, по аутору, било је погод- но тло и за прву примену нове уметничке сецесије која се у Б и Х јавља и шири врло рано, да би се убрзо сецесија проширила и на јавну архитектуру.

У тачки 5, писац обрађује име и дело архитекте Ђирила Метода Ивековића, који је као истакнути градитељ дао свој белег урбаном изгледу босанско-херцеговачких градова. Његово прво дело у Сарајеву, зграда Пензионог фонда, има неоренесансни карактер. Али, посебно место у његовом пројектантском опусу, без сумње при- пада сарајевској Већници за коју писац каже да је “дело снажно изра- женог индивидуалитета, што својим урбаним значењем прераста меру појединачног и постаје ликовни историјско-уметнички споменик града, који нам открива и много истине о свом раздобљу”. Писац је због тога, а и због опречних мишљења у погледу њене валоризације, овом приказу деловања архитекте Ивековића дао више простора, обухватајући разне фазе пројектовања и изградње ове зграде.

Репрезентативност, обавезни захтев који се поставља за градску кућу, овде је, по писцу, изражена не само волуменом, већ, још ви-

ше, декоративном компонентом, која је и основно обележје објекта ове стилске оријентације, што је писац пластично приказао. Писац није изоставио ни критике што се тиче организације простора унутар зграде, као и оне које се односе на урбанистичку поставку.

Други део књиге третира **СТИЛСКЕ ПОЈАВЕ**. У тачки 1, писац пажњу концентрише на тему "Европски историцизми у архитектури Сарајева". Сарајево прати савремена архитектонска збивања, па објекти настали у овом периоду носе одлике целовито репродукованог средњоевропског архитектонског израза. А доминантна струја у европској архитектури друге половине 19. века јесте историцизам, па ће најзначајнији део сарајевске архитектонске продукције настајати по стилским узорима неоготике, неоренесансе и необарока, који су се по угледу на остварења водећих бечких архитеката *Schmidta, Ferstela, Hassenauera*, уз нужне модификације афирмисали и у осталим земљама Монархије.

Гледајући по конкурентним примерима, писац је истакао дела Ванцаша, чији смо опус детаљно приказали, а овде га помињемо у контексту палате Земалске владе чији је значај у томе што обележава почетак неоренесансне стилске оријентације, која ће бити далеко најчешће коришћен историцизам у овом периоду. Уз њега, по обиму и квалитету опуса у овој стилској оријентацији, писац је истакао као значајна дела архитектке *Karla Parik-a*. Следи детаљан приказ појединачних дела ова два истакнута архитекта.

"Архитектура **СЕЦЕСИЈЕ**" је приказана у тачки 2. Писац, између осталог, каже: Прве архитектонске реализације у сецесијским облицима налазимо у Сарајеву већ 1900. год. на пројектима Јосипа Ванцаша, који естетику сецесије први прихвата и најдоследније заступа. Уз његове пројекте, писац истиче и дела архитеката *L. Huber-a* и *K. Parik-a* који класично конципованом волумену дају архитектонски плашт кроз елементе декоративне пластике нове уметности.

У свом коментару сецесије, писац, између осталог, каже да се она може "посматрати кроз еволуцију декоративности прочеља, где, изузимајући Ванцаша, разликујемо више етапа, али и истовремених различитих појава у радовима различитих архитеката". А, затим, додаје: "схваћена, чак, и само као нови декор, сецесија је примана с резервом". Ипак, као честа појава може се видети "сасвим класицистички компоновано прочеље које аплицира нове декоративне сецесијске мотиве". Све је то писац кроз бројне примере и илустративно приказао, и бриљантно аналитички коментарисао. Иако је сецесија веома рано прихваћена за јавне објекте, ипак, по мишљењу писца, "уметност сецесије у Босни и Херцеговини се најпотпуније изразила на стамбеној архитектури, како у погледу нове декоративности тако и у функционалној организацији становања".

Не умањујући едукативну и информациону вредност претходних тачака, као актуелност, и за савремена збивања у развоју архитектуре, можда је најинтересантнија тачка 3 "На путу тражења регионалног израза у архитектури Босне и Херцеговине".

Каква обележја у укупној архитектонској продукцији то носи објашњено је у следећем наслову "Псеудомаурски-Псеудооријентални стил", да би, затим, поента била стављена на ударни део чланка "МИСАО И ПРАКСА БОСАНСКОГ СТИЛА".

Тако, говорећи о "псеудомаурском" стилу, аутор каже: "то је само један, али, посебан вид еклектицизма, који има двоструки значај". С једне стране, по аутору, то је "раскид са историцизмом чијем уни-

верзализму супротставља регионално диференцирање, а с друге стране је почетак нове архитектонске мисли, на путу стварања особеног савременог архитектоског израза". Несумњиво, подстакнути званичном аустроугарском политиком очувања и развоја властитог културног идентитета, архитекти тог периода афирмишу регионалне исламске школе које су им биле познате још из времена школовања. Али, "не уочавајући разлику између исламских регионалних архитектонских школа, тадашњи архитекти у Босни и Херцеговини... уносе архитектонске форме које су по свом карактеру потпуно стране овом подручју". Следи, пластичан и аргументован приказ тих ставова аутора, како текстуално, тако и кроз илустрације.

Прелазећи на ударни део "Мисао и пракса Босанског стила", писац, на самом почетку, даје неки вид генезе промена до којих је дошло развојем архитектуре у новим условима, па, између осталог, истиче: "На искуствима псеудомаурске архитектуре, усвајањем сецесијских принципа обликовања, настао је босански стил, у чијој еволуцији, израженој кроз стваралаштво најзначајнијих протагониста, уочавамо неколико фаза..." Док, архитекти, по аутору, у почетку, "инспирирани сликовитошћу амбијентата..." примењују препознатљиве традиционалне архитектонске елементе, без јасније и чвршће повезаности са структуралним решењем објеката, касније, током времена, дошло је до "јединства архитектонске форме и структуре" којом приликом "традиционална архитектура више није извор декоративних мотива, већ инспирација за креативно транспонување у савремен стилски израз".

Оно што има изузетну важност и за данашње прилике у архитектонско-урбанистичком стваралаштву, то је, "актуелизација идеје о савременом регионалном архитектонском изразу, где су и први пројекти у босанском стилу - резултат позитивних промена према градитељској баштини". А те промене су, почетком 20. века, "углавном, под утицајем биолошке заштите аустројске конзерваторске школе, поставиле до тада непознат проблем ОДНОСА нове изградње и затеченог амбијента".

Идући тако од општих збивања ка посебним "сведоцима историје", писац у ДЕЛУ 3 приказује процес рађања појединих значајних објеката, па у тачки 1 приказује "Изградњу и архитектуру Земаљског музеја у Сарајеву", од идеје до његове реализације, све то с освртом на контекст и време остварења, уз елоквентан опис и објашњење јединствености овог објекта.

На сличан начин, пажња писца је у свој фокус поставила у тачки 2 и "српске православне цркве

у Сарајеву". Тешкоћу у обради ове теме чини то да је она до сада потпуно неистражена и ограничена на веома оскудну архивску документацију, сведену на малобројне и фрагментарне изворе и напise у оновременој сарајевској штампи. Зато је аутор своје историјске анализе и уметничке валоризације овог дела наше градитељске баштине посматрао у најужој вези са културним и уметничким размишљањима и схватањима, с једне и друштвено-политичким приликама, с друге стране.

У том контексту, пошто је приказао више остварења појединачно, писац даје и своју следећу оцену: "Иако скромних димензија и уметничког домета, сарајевски српско-православни црквени објекти типичан су израз епохе романтичарског историзма у српској уметности тог времена, а као природна реакција на прихватање западно-европских утицаја и вековну доминацију оријенталног градитељства".

У тачки 3 следи "Јеврејски ашкенаски храм у Сарајеву". Овде писац, између осталог, истиче да "стилско-архитектонска конкретизација сложене и вишезначне функције храма посебно је питање архитектуре Јевреја". А, затим, у контексту вековних присилних емиграција које су онемогућиле континуитет ликовног стварања, писац додаје: "У уметничким облицима, мало се може наћи искључиво јеврејских особености, храмови су грађени у разним стиливима, па и у оним који су далеко од религиозног чувства и поимања вера Јевреја". Све је то аргументовано кроз разне примере.

ДЕО 4 посвећен је "Заштити градитељског наслеђа". Излагања по овој теми подељена су по периодима: "Период турске управе" и вероватно "Период Аустроугарске у Босни и Херцеговини. Кажемо "вероватно" зато што је дуплиран Период Турске а нема наслов који се односи на Период Аустроугарске, али је материјал везан за Монархију у Босни и Херцеговини.

Овде нам писац, углавном, говори о проблемима непоклањања пажње културно-историјским споменицима, о разношењу покретних и девастацији непокретних споменика. Затим се говори о проблемима оснивања Музејског друштва, успешности његовог деловања, резултатима научно-истраживачког рада, издаваштва. Писац истиче: "Нове позитивне промене у односу према градитељској баштини, наступиле су под утицајем биолошке заштите аустројске конзерваторске школе". Тако је дошло и до одобравања средстава од стране Земаљске владе 1910. год. за конзервирање рушевина старих градова а на иницијативу Земаљског музеја и на основу монографи-

је из 1904. године. Затим, долази и до "Резолуције за чување карактеристичних и историјских босанских и херцеговачких грађевина и споменика".

Књига, несумњиво, има своју едукативну, али и научну вредност, како по својој тематици, тако и по свеобухватности материје која је тесно везана за свој контекст и период стваралаштва. Разни догађаји у генези развоја градитељства у посматраном периоду, међусобно испреплетени, вешто су доведени у везу. Из тога су изведена одговарајућа уопштавања која имају и ширу научну вредност. Тако је дијалог с местом, остварен у формалним композиционим елементима фасаде, у најбољим остварењима еволуирао до креативно транспонованих просторних вредности традиционалног грађења.

Приказани материјал, настао у последње две деценије, резултат је систематских проучавања, првенствено аутентичне архивске грађе. Допринос ове књиге је и у унапређењу сазнања потребних у поступку валоризације, која се мора базирати на јасним, аргументованим и објективним историјско-уметничким анализама и критеријумима. Ово је утолико важнији допринос, јер је реч о градитељском фонду који има не само значај сведока историје и културе, него и вредност материјалног и економског добра као развојног потенцијала већине наших насеља.

Иако књига има историјску "жицу", она је вредна за савремена збивања у архитектонском домену, јер истиче важност дефинисања "регионалног" у ери нападне глобализације која прети да уништи идентитет градова који су већ на путу безличности. Писац је у том свом "тражењу регионалног израза" имао на уму Аристотелову мисао да "ако желимо да решимо проблеме који нас море данас - мора да их сагледамо како расту од свог почетка". Тако је аутор истражио интересантна збивања и саму трансформацију архитектуре на тлу Босне и Херцеговине под утицајем различитих фактора који су се испреплитали у специфичним условима тог периода. То му је успело, јер је на догађаје, појаве, и ситуације гледао критичко-аналитички, компаративно и у светлу узрочно-последичних односа, што овој прегледној књизи даје научну вредност. Из анализа коришћене литературе, писац је изводио одговарајућа уопштавања, вредна и за савремена истраживања развоја архитектуре. Посебно вреди истаћи проблемски приступ писца којим је, с једне стране, открио проблеме испољене у процесу трансформације архитектуре Босне и Херцеговине, а с друге, методолошким приступом који је примењен избегао је упадање у замку дескрипција, чиме је објашњавање ствари добило своју важност.

*Проф. др Добривоје Тошковић
Институт за архитектуру
и урбанизам Србије*